

DOI: <https://doi.org/10.54937/ssf.2026.25.2.68-81>

Filozoficko-pedagogické východiská diela „Levana alebo o náuke o výchove“ od Jeana Paula v historickom kontexte

Philosophical and Pedagogical Foundations of the Work “Levana, or The Doctrine of Education” by Jean Paul in its Historical Context

Miroslav Gejdoš, Dominika Pažitková

Abstract

This study focuses on the analysis of the philosophical and pedagogical foundations of the work “Levana oder Erziehlehre” (1807) by German author Jean Paul (Johann Paul Friedrich Richter) in the context of German idealism and the humanistic pedagogical tradition at the turn of the 18th and 19th centuries. Levana is interpreted as a unique contribution to the philosophy of education, which goes beyond the framework of normative pedagogy and understands education as a process of humanization in the unity of reason, emotion, and imagination. The study shows that Jean Paul rejects the reductionist conception of education as a technical discipline and instead conceives it as a creative and dialogical process between freedom and discipline, nature and culture. Special attention is paid to the intellectual context of the work's creation, especially its relationship to the ideas of Kant, Herder, Fichte, Rousseau, Pestalozzi, and the Pietist tradition. Levana is interpreted as a synthesis of moral, aesthetic, and anthropological reflection that anticipates the modern interdisciplinary understanding of pedagogy. The aim of the study is to show that Jean Paul's philosophy of education represents a significant, though often marginalized, chapter in the history of European pedagogical thought.

Keywords: Jean Paul. Levan. Upbringing. Education. Pedagogy.

Úvod

Dielo *Levana oder Erziehlehre* (1807) predstavuje príspevok k filozofii výchovy na prelome 18. a 19. storočia. Autor, Jean Paul (vlastným menom Johann Paul Friedrich Richter, 1763 – 1825), je známy predovšetkým ako spisovateľ, satirik a estetik, no jeho pedagogické myslenie tvorí organickú súčasť jeho filozofickej antropológie a morálnej filozofie. V diele *Levana* sa spája literárny talent s hlbokou reflexiou výchovy ako procesu formovania

človeka v jednote rozumu, citu a fantázie. Jean Paul pristupuje k výchove nie ako k technickej disciplíne, ale ako k filozofickému problému, ktorý sa dotýka samej podstaty ľudskej existencie. Dieťa podľa neho nie je „nepopísaný list“, ktorý má byť vyplnený autoritatívnym učiteľom, ale živá bytosť s vnútorným princípom rastu, ktorého úlohou vychovávateľ nie je zlomiť, ale nasmerovať (Paul, 1975). Výchova sa preto stáva procesom dialógu medzi slobodou a disciplínou, medzi morálnou formáciou a estetickým rozvojom osobnosti. Už samotný názov *Levana* odkazuje na rímsku bohyňu, ktorá symbolicky dvíhala novorodenca zo zeme – gesto prijatia do ľudskej komunity. Jean Paul tak metaforicky vyjadruje, že výchova nie je len kultúrnou inštitúciou, ale rituálom humanizácie, ktorým sa človek stáva členom duchovného spoločenstva ľudstva (Schings, 1991).

Cieľom tejto štúdie je analyzovať filozoficko-pedagogické východiská Jean Paulovej *Levany* v kontexte nemeckého idealizmu a humanistickej pedagogickej tradície. Osobitná pozornosť sa venuje historickému rámcu vzniku diela – obdobiu, keď sa nemecké myslenie po Kantovi, Herderovi a Fichtem snažilo formulovať novú predstavu o výchove človeka ako slobodnej a tvorivej bytosti.

Metodologické východiská

Metodologicky sa štúdia opiera o filozoficko-hermeneutickú analýzu textu, ktorá umožňuje interpretovať *Levanu* nielen ako historický pedagogický dokument, ale ako filozofický text s vlastnou vnútornou logikou a významovou štruktúrou. Základným prístupom je interpretatívna hermeneutika, zameraná na porozumenie významu kľúčových pojmov (výchova, sloboda, prirodzenosť, estetika, duchovný rozmer človeka) v ich dobovom i systematickom kontexte. Štúdia využíva aj kontextuálnu metódu dejín filozofie, prostredníctvom ktorej je Jean Paulovo pedagogické myslenie zasadené do širšieho rámca nemeckého idealizmu, humanizmu a raného romantizmu. Porovnávací analýza s dielami Rousseaua, Pestalozziho, Schillera, Kanta a Herbarta slúži na identifikáciu špecifickosti Jean Paulovej pozície a jej odlišnosti od systematickej pedagogiky i čisto literárneho diskurzu. Dôležitým metodologickým prvkom je interdisciplinárny prístup, ktorý prepája filozofiu výchovy s estetikou, filozofickou antropológiou a literárnou teóriou. Literárna forma *Levany* je analyzovaná nie ako sekundárny aspekt, ale ako integrálna súčasť autorovej pedagogickej koncepcie. Metodologickým východiskom je predpoklad jednoty formy a obsahu: spôsob, akým Jean Paul o výchove píše, je sám výrazom jeho chápania výchovy ako tvorivého a neuzavretého procesu.

Metodológia štúdie snaží o ne-redukcionistické čítanie *Levany*, ktoré rešpektuje jej filozofickú, pedagogickú aj literárnu povahu a umožňuje pochopiť Jean Paulovu filozofiu výchovy ako originálny príspevok k formovaniu moderného chápania človeka a kultúry.

Historický a intelektuálny kontext

Výchovná teória konca 18. storočia bola v Nemecku úzko spätá s filozofickými diskusiami o povahe rozumu, slobody a morálky. Kantovo chápanie autonómie subjektu, Herderov organický pohľad na kultúrny vývin ľudstva a Fichteho dôraz na sebaurčenie ducha vytvorili pôdu, na ktorej sa mohla rozvíjať nová koncepcia výchovy ako sebarealizácie človeka prostredníctvom kultúry (Kant, 1803).

Jean Paul vyrastal v tomto intelektuálnom prostredí, no nikdy sa nestal dogmatickým filozofom. Jeho myslenie je „filozofické“ v zmysle hlbkej reflexie skúsenosti, nie systematickej špekulácie. Od Kantovho racionalizmu sa odlišuje tým, že dáva prednosť citu a imaginácii ako základným silám ľudskej formácie.

Výchova je podľa neho nielen morálnym, ale aj estetickým procesom – procesom, v ktorom sa dieťa učí rozumieť svetu prostredníctvom krásy a humoru. Jean Paul tak predznamenaáva niektoré neskoršie romantické a humanistické predstavy o výchove, ktoré nachádzame napríklad u Friedricha Schillera v jeho *Listoch o estetickej výchove človeka* (1795) (Schiller, 1967). Jean Paul nebol izolovaný mysliteľ; jeho *Levana* je v mnohom dialógom s dielom Jeana-Jacquesa Rousseaua, predovšetkým s jeho *Émile ou de l'éducation* (1762). Rousseau odmietol scholastickú výchovu a zdôraznil návrat k prirodzenosti, k rozvoju dieťaťa podľa zákonov vlastného rastu. Jean Paul túto myšlienku prebral, no zároveň ju modifikoval – upozornil, že čistá prirodzenosť bez morálneho a kultúrneho rámca nemôže viesť k úplnému človeku (Rousseau, 1969). Podobne ako Rousseau, aj Jean Paul vidí výchovu ako cestu k slobode, no túto slobodu chápe nie ako „oslobodenie od spoločnosti“, ale ako vstup do duchovného spoločenstva ľudstva. Výchova podľa neho neformuje len jednotlivca, ale aj kultúrnu kontinuitu – prenáša hodnoty, jazyk a symbolické poriadky, ktoré umožňujú človeku orientovať sa vo svete. Z pedagogických mysliteľov mal na Jeana Paula silný vplyv aj Johann Heinrich Pestalozzi, ktorého dielo *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt* (1801) zdôrazňuje význam lásky, domácej atmosféry a prirodzeného učenia. Jean Paul tieto myšlienky rozvinul vo svojej koncepcii „výchovného taktu“ – schopnosti vychovávateľa porozumieť individuálnej psychológii dieťaťa (Pestalozzi, 1801). Jean Paulovo pedagogické myslenie nadväzuje aj na nemecký pietizmus, ktorý zdôrazňoval vnútornú reformu človeka prostredníctvom viery, sebazapierania a lásky. Napriek tomu, že Jean Paul sa dištancoval od dogmatického kresťanstva, zachoval z pietizmu presvedčenie, že výchova má duchovný rozmer – že cieľom nie je len rozvoj rozumu, ale aj formovanie morálneho charakteru (Herder, 1784).

Tento duchovný rozmer je však u neho reinterpretovaný humanisticky: človek má rozvíjať svoje božské jadro nie prostredníctvom poslušnosti, ale prostredníctvom tvorivej činnosti. V tom sa približuje k Herderovej predstave človeka ako „bytosti určené k tvoreniu“, ktorá sa realizuje v dejinách a kultúre.

Jean Paul vytvára syntézu medzi pietistickým morálnym ideálom a humanistickým dôrazom na kultúru a estetiku. Táto syntéza tvorí základ jeho *Levany*, ktorá odmieta redukcionizmus osvietenského racionalizmu a zároveň sa dištancuje od iracionalizmu romantizmu.

Začiatkom 19. storočia sa v Nemecku objavuje silný záujem o pedagogické reformy. Vznikajú nové školské systémy, formujú sa univerzitné koncepcie (Humboldt), a výchova sa začína chápať ako štátna, ale zároveň kultúrna úloha. V tomto prostredí sa Jean Paul stavia na pomedzí: nie je reformátorom v inštitucionálnom zmysle, ale morálnym a kultúrnym vizionárom. Jeho *Levana* bola písaná v čase, keď sa nemecká spoločnosť spamätávala z napoleonských vojen a hľadala nové duchovné základy. Výchova mala byť podľa Jeana Paula prostriedkom obnovy národa „nie z vonkajších zákonov, ale z vnútorného ducha“ (Schings, 1991). Tento apel na vnútorné formovanie človeka je kľúčovým znakom jeho filozofie výchovy – človek sa musí stať slobodným nie prostredníctvom moci, ale prostredníctvom kultúrnej sebvýchovy. Jean Paulova *Levana* nie je traktát v tradičnom zmysle slova; ide o dielo, ktoré spája filozofickú úvahu s literárnym štýlom. Autor využíva aforizmy, humor a poetické obrazy, čím vytvára text, ktorý je zároveň filozofickým manifestom i literárnym experimentom. Tým sa odlišuje od súdobých systematických pedagógov ako Herbart, ktorého *Allgemeine Pädagogik* (1806) predstavuje začiatok vedeckej pedagogiky (Herbart, 1806). Jean Paulov štýl v *Levane* má však svoje teoretické opodstatnenie: forma zodpovedá obsahu. Výchova je pre neho tvorivý akt – preto aj dielo o výchove musí byť tvorivé. Jazyk, humor a metafora sú prostriedkami, ktorými sa vyjadruje hlboká pravda o človeku.

Levana je teda nielen pedagogickým spisom, ale aj filozofickým gestom: pokusom o prekonanie hraníc medzi vedou, umením a životom. Jean Paul tak anticipuje moderné chápanie pedagogiky ako interdisciplinárnej oblasti, ktorá spája filozofiu, psychológiu, estetiku a kultúru.

Filozoficko-pedagogické východiská „Levany“

Jean Paul vo svojom diele *Levana oder Erziehlehre* predstavil koncepciu výchovy, ktorá sa radikálne odlišuje od dobových racionalistických systémov. Výchova podľa neho nie je len sprostredkovaním poznania, ale procesom formovania celistvého človeka, v ktorom sa spájajú rozum, cit, morálka a estetika do organickej jednoty.

Výchova má viesť k rozvoju vnútornej slobody – slobody, ktorá nie je svojvôľou, ale schopnosťou konať podľa morálneho a estetického zákona vnútri človeka. Jean Paul chápe túto slobodu ako výsledok harmonického rozvoja všetkých síl ľudskej osobnosti. Preto je úlohou pedagóga rozvíjať nielen intelekt, ale aj cit a fantáziu, ktoré spolu tvoria základ morálnej integrity (Paul, 1975). Jean Paul odmieta čisto inštruktívny model vzdelávania,

ktorý by redukoval dieťa na pasívneho prijímateľa poznatkov. Dieťa vníma ako autonómnou duchovnú bytosť, ktorá má v sebe zárodok rozumu i morálneho cítenia. Úlohou výchovy je umožniť, aby sa tento zárodok rozvinul prirodzenou cestou – nie násilím, ale prostredníctvom „vedeného rastu“ (Paul, 1975, s. 44-45). Táto myšlienka má hlboké filozofické pozadie. Jean Paul nadväzuje na Herderovu organickú filozofiu človeka, podľa ktorej sa ľudská bytosť rozvíja v čase ako rastlina v prírode. Herderov koncept *Bildung* – sebaformovania prostredníctvom kultúry – je v *Levane* transformovaný do pedagogického kontextu. Jean Paul rozvíja ideu, že dieťa sa nestáva človekom prostredníctvom vonkajšieho nátlaku, ale prostredníctvom vnútorného sebazdokonaľovania, ktoré potrebuje oporu v láske a vedení učiteľa. Jedným z najoriginálnejších prvkov *Levany* je dôraz na výchovnú funkciu citu a fantázie. Jean Paul tvrdí, že „rozum je neskoré dieťa výchovy“ a že „bez citu sa človek nenaučí ani milovať pravdu“ (Herder, 1784, s. 98-102). V jeho pedagogike je cit rovnocennou zložkou výchovného procesu; rozum bez citu vedie k chladnému intelektualizmu, zatiaľ čo cit bez rozumu k sentimentalizmu.

Fantázia, ktorú mnohí osvietení pedagógovia považovali za nebezpečnú, je podľa Jeana Paula základnou tvorivou silou duše. Umožňuje dieťaťu nielen chápať svet, ale aj ho premeniť prostredníctvom tvorby. Fantázia nie je únikom z reality, ale nástrojom jej prehlbovania – učí dieťa vidieť svet v súvislostiach a hľadať v ňom duchovný zmysel (Herder, 1784, s. 61-62).

Humor, ktorým je celé Jean Paulovo dielo presýtené, má podľa autora pedagogickú hodnotu. Nie je to len forma zábavy, ale spôsob, ako zmierniť napätie medzi ideálom a realitou. Humor učí pokore, ale aj tvorivému odstupe od vlastných chýb. Jean Paul tvrdí, že „bez humoru sa výchova zmení na tyranu a učenie na mučenie“ (Herder, 1784, s. 70).

Tento prístup anticipuje moderné chápanie pedagogiky ako umeleckého a empatického povolania, ktoré sa opiera o emocionálnu inteligenciu a estetické cítenie. Jean Paul predbehol svoju dobu tým, že intuitívne pochopil potrebu emocionálnej rovnováhy vo výchovnom procese – potrebu, ktorú psychológia a pedagogika 20. storočia (napr. Carl Rogers či Rudolf Steiner) systematicky rozvinuli.

Jean Paul považuje každé dieťa za neopakovateľnú osobnosť, ktorej duševný vývoj nemožno riadiť jednotným systémom. V *Levane* preto odmieta uniformitu školských metód a vyzýva učiteľov, aby rozvíjali pedagogický takt – schopnosť vnímať individuálne potreby a reagovať na ne s láskou a rozvahou (Schings, 1991).

„Takt“ nie je metóda, ale postoj. Vyžaduje, aby vychovávateľ rozumel nielen teórii, ale aj človeku – aby vedel „kedy mlčať, kedy sa usmiať a kedy viesť“ (Paul, 1975, s. 74). Jean Paul tým anticipuje moderný dôraz na individualizáciu a personalizáciu vo výchove.

Súčasťou tohto taktu je aj schopnosť empatie. Jean Paul zdôrazňuje, že vychovávateľ má vstúpiť do sveta dieťaťa, ak chce, aby dieťa vstúpilo

do sveta dospelých. Takto chápaný vzťah učiteľa a žiaka nie je hierarchický, ale dialógový – blízky neskoršej filozofii dialógu (Buber, Gadamer).

Výchova podľa Jeana Paula má hlboký etický cieľ: formovanie charakteru. Rozum, cit a fantázia sú prostriedkami, ktorými človek dosahuje morálnu zrelosť. Morálka však nie je vonkajším súborom pravidiel, ale vnútornou harmóniou duše, ktorá sa učí konať dobro spontánne, nie z donútenia. Jean Paul v tomto smere nadväzuje na Kantovu morálnu filozofiu, no dopĺňa ju o emocionálny rozmer. Kým Kant zdôrazňuje autonómiu morálneho zákona, Jean Paul pridáva myšlienku, že morálne cítenie sa formuje prostredníctvom lásky. Výchova má preto pestovať nielen poznanie dobra, ale aj schopnosť „cítiť dobro“ (Paul, 1975, s. 61-62). Pre Jeana Paula je charakter dieťaťa výsledkom dlhodobého procesu, v ktorom sa spája disciplína s vnútornou motiváciou. Výchova k cnosti nie je potláčaním vášní, ale ich kultiváciou – premenou inštinktov na tvorivú silu. Tým sa Jean Paul priblížil k aristotelovskej predstave výchovy ako „umenia formovať náklonnosti“. Napriek tomu, že Jean Paul sa dištancoval od dogmatického kresťanstva, jeho pedagogika má náboženský základ v zmysle duchovného humanizmu. Výchova má viesť dieťa k uvedomeniu, že je súčasťou väčšieho celku – vesmíru, ľudstva, duchovného poriadku.

Boh v *Levane* nie je teologickým pojmom, ale symbolom mravného a estetického ideálu, ktorý sa zjavuje v kráse, добрote a tvorivosti. Dieťa sa učí rozpoznávať božské v každodennom živote, v láske, prírode a umení (Paul, 1975, s. 70). Jean Paul tvrdí, že „výchova bez viery v ideál sa zmení na cvičenie zvierat“ – preto musí výchova obsahovať transcendentný rozmer, ktorý presahuje materiálny svet. Tento duchovný aspekt nie je cirkevný, ale univerzálny: predstavuje vieru v zmysel ľudskej existencie.

Estetika v *Levane* neplní len doplnkovú funkciu; je jadrom celého výchovného systému. Jean Paul chápe krásu ako most medzi rozumom a citom, ako syntézu, ktorá človeka učí harmónii. Výchova prostredníctvom umenia a estetického prežívania má podľa neho schopnosť formovať morálnu vnímavosť.

Schillerova koncepcia estetickej výchovy, ktorá bola v čase vzniku *Levany* už známa, mala na Jeana Paula nepochybný vplyv, no jeho prístup je menej filozofický a viac existenciálny. Estetika u neho nie je teóriou krásy, ale životnou praxou – schopnosťou vnímať krásu ako morálny poriadok sveta (Schings, 1991). Jean Paul považuje umenie, literatúru a poéziu za nevyhnutnú súčasť výchovy, pretože rozvíjajú predstavivosť a cit. Výchova bez umenia podľa neho produkuje „jednostranných ľudí“ neschopných chápať komplexnosť života. Preto vyzýva učiteľov, aby sa nebáli poézie, hudby a smiechu – aby robili z učenia umenie života (Paul, 1975, s. 92-93).

Kľúčovým motívom *Levany* je napätie medzi slobodou a disciplínou. Jean Paul sa snaží nájsť rovnováhu medzi oboma pólmi – sloboda bez disciplíny vedie k chaosu, disciplína bez slobody k tyranii. Riešením je láska, ktorá ako tretí princíp spája rozum a cit. Láska nie je sentimentom, ale

výchovnou silou. Len ten, kto miluje, môže viesť; len ten, kto cíti hodnotu iného, môže ju prebudiť aj v ňom. Jean Paul tu vytvára humanistický ideál výchovného vzťahu, ktorý neskôr rozvinula reformná pedagogika 20. storočia (napr. Maria Montessori, Janusz Korczak).

Podľa Jeana Paula má byť výchova „umením láskavej prítomnosti“: má viesť k slobode, ale nechať hranice, ktoré umožňujú rozvoj. Výchova nie je boj medzi učiteľom a dieťaťom, ale spoločná cesta k duchovnej dospelosti (Paul, 1975, s. 100).

Jean Paul a humanistická tradícia výchovy

Jean Paul nadväzuje vo svojom diele *Levana oder Erziehlehre* na európsku humanistickú tradíciu, ktorej korene siahajú až k renesančnému ideálu človeka ako tvorcu vlastného osudu. V jeho chápaní je výchova procesom, prostredníctvom ktorého sa človek učí byť človekom – rozvíja svoje rozumové, citové a tvorivé schopnosti v súlade s ideálom dobra a krásy (Paul, 1975).

Jean Paul však odmieta abstraktný, univerzalistický humanizmus osvietenstva. Na rozdiel od neho kladie dôraz na konkrétnosť ľudskej existencie – na individuálne, emocionálne a duchovné prežívanie. Jeho humanizmus je „vnútorný“, založený na empatii a tvorivosti, nie na racionalistickom systéme hodnôt. V *Levane* vystupuje proti pedagogickým koncepciám, ktoré chápu dieťa ako objekt manipulácie alebo ako „malého dospelého“. Podľa neho je dieťa zárodok ľudskosti, ktorý si vyžaduje ochranu, trpezlivosť a lásku. Výchova má preto humanistickú povahu v tom zmysle, že rozpoznáva dôstojnosť každého človeka – dokonca aj dieťaťa, ktoré ešte len vstupuje do sveta kultúry (Paul, 1975).

Jean Paul tým anticipuje moderný princíp výchovy k dôstojnosti (*Erziehung zur Würde*), ktorý sa v európskej pedagogike objavil až v 20. storočí. V *Levane* sa tento princíp prejavuje v dôraze na slobodu, individualitu a morálnu autonómiu. Jean Paulovo poňatie humanizmu je úzko späté s jeho antropologickým presvedčením, že človek je bytosť „na ceste k sebe“. Výchova je cestou sebazdokonaľovania – *Bildung* – ktorou sa človek premieňa z prirodzenej bytosti na duchovnú osobnosť. Tento proces je nekonečný a neuzatvára sa ani v dospelosti.

V *Levane* nachádzame výrok, že „výchova je pokračovaním stvorenia“ – človek je spoluúčastníkom Božieho diela tým, že tvorí sám seba (Paul, 1975, s. 110). Tento výrok odhaľuje hlboké prepojenie medzi humanizmom a teologickou dimenziou Jean Paulovej filozofie. Človek nie je hotový produkt, ale bytostne otvorený – určený na rozvoj a tvorbu.

Humanizmus u Jeana Paula teda nie je statickým ideálom, ale dynamickým procesom. Výchova sa chápe ako forma duchovného pohybu,

ako ustavičné smerovanie k vyššej harmónii. Tento pohyb sa odohráva prostredníctvom jazyka, umenia, výchovy a práce na sebe.

Jean Paul v tomto ohľade nadväzuje na Herdera, ktorý tvrdil, že dejiny sú „výchovou ľudstva“ (Herder, 1784, s. 123). Herderova idea, že jednotlivé kultúry sú rôznymi cestami k ľudskosti, sa v *Levane* premieta do pedagogického kontextu: každé dieťa je svojím spôsobom malým „ľudstvom“, ktoré prechádza vlastným dejinným vývojom.

Jean Paul zdieľa s Johannom Heinrichom Pestalozzom presvedčenie, že výchova musí byť zakorenená v láske. Oboch spája odmietnutie autoritárskeho modelu a dôraz na rozvoj srdca a charakteru. Pestalozziho známa formula „hlava, srdce a ruka“ má v Jean Paulovej pedagogike svoju obdobu – rozum, cit a tvorivosť ako tri piliere celistvého rozvoja (Pestalozzi, 1801, s. 84).

Avšak Jean Paul ide ďalej než Pestalozzi: pre neho výchova nie je len praktickým procesom, ale aj filozofickým aktom, v ktorom sa odráža povaha ľudskej existencie. Pestalozzi je viac empirický reformátor, Jean Paul viac idealistický mysliteľ. V tomto zmysle predstavuje spojnicu medzi pedagogickou praxou a filozofiou ducha, jeho myslenie sa zreteľne odlišuje od Johanna Friedricha Herbart, ktorého *Allgemeine Pädagogik* (1806) sa pokúša o systematickú teóriu výchovy založenú na psychológii a logike (Herbart, 1806). Jean Paul odmieta redukciu výchovy na vedecký systém – podľa neho je výchova umením, nie technikou. Kde Herbart hľadá zákony učenia, tam Jean Paul hľadá dušu človeka. Toto rozdielne poňatie odráža aj ich vzťah k dieťaťu: zatiaľ čo Herbart vidí v dieťati predovšetkým „objekt formácie“, Jean Paul vidí partnera v duchovnom raste. Výhovný vzťah je u neho dialógom, nie experimentom.

V centre Jean Paulovej pedagogiky stojí postava učiteľa – nie ako autority, ale ako „spoluvorcu“. Učiteľ má byť prostredníkom medzi dieťaťom a svetom, „mostom“ medzi prírodou a duchom. Jean Paul tvrdí, že „učiteľ sa nesmie stať majstrom, ktorý formuje hlinu, ale slnkom, ktoré umožňuje rast“ (Paul, 1975, s. 115). Tento obraz odhaľuje hlboké humanistické chápanie učiteľského povolania. Učiteľ nemá len vyučovať, ale predovšetkým inšpirovať, prebúdzat vnútorné sily žiaka. Jeho autorita nevychádza z moci, ale z osobného príkladu, morálnej integrity a lásky k pravde. Jean Paul sa v tomto zmysle približuje k renesančnému ideálu učiteľa ako „filozofa života“ – človeka, ktorý svojím bytím svedčí o hodnote poznania a dobra. V *Levane* sa objavuje myšlienka, že „učiteľ je druhým rodičom duše“, čo vystihuje presvedčenie, že výchova je pokračovaním aktu zrodzenia, tentoraz na duchovnej úrovni (Paul, 1975, s. 118). Tento pohľad má zásadný význam aj pre modernú pedagogiku, ktorá čoraz viac zdôrazňuje výchovný rozmer učiteľskej profesie. Jean Paul svojím dôrazom na morálny a estetický ideál učiteľa predbehol koncepcie, ktoré sa objavili až v 20. storočí – napríklad u Edmunda Husserla, Rudolfa Steinera či Paula Natorpa.

Jean Paul chápe výchovu predovšetkým ako individuálny proces, uvedomuje si aj jej spoločenský význam. Človek sa podľa neho stáva sebou

samým len v spoločenstve – v dialógu s inými ľuďmi a s kultúrou, ktorú spolu vytvárajú. V *Levane* nachádzame myšlienku, že „výchova jednotlivca je výchovou ľudstva v malom“ (Paul, 1975, s. 125). Tento výrok ukazuje, že Jean Paul chápe výchovu ako základ civilizačného procesu. Ak sa spoločnosť má zmeniť, musí sa zmeniť spôsob, akým vychovávame deti. Jean Paul tým nadväzuje na humanistickú tradíciu občianskej výchovy, ktorú rozvíjali už renesanční myslitelia (Erasmus Rotterdamský, Comenius). Pre neho je cieľom výchovy „občan sveta“ – človek, ktorý chápe jednotu ľudstva a cíti zodpovednosť za druhých. Zároveň však varuje pred neosobnou, kolektivistickou výchovou. Výchova má byť spoločenská, nie masová. Každý človek musí byť vychovávaný ako osobnosť, nie ako nástroj spoločenského poriadku. Tento postoj ho odlišuje od neskorších štátnych pedagogík 19. storočia, ktoré výchovu často zneužívali na ideologické účely. Jean Paul uzatvára *Levanu* presvedčením, že pravá výchova smeruje k humanite – k rozvoju všetkých síl človeka v jednote. Humanita nie je len cieľom, ale aj metódou výchovy: vychovávať možno len ľudsky. Tento princíp vyjadruje v aforizme: „Nikto nemôže učiť láske inak ako láskou.“ Tým Jean Paul sumarizuje celé svoje pedagogické myslenie: výchova je skutkom lásky, ktorý premieňa tak učiteľa, ako aj žiaka. Humanistická orientácia *Levany* robí z Jeana Paula predchodcu reformnej pedagogiky, existenciálnej pedagogiky a humanistickej psychológie. Jeho dôraz na subjektívnu skúsenosť, tvorivosť a etickú autonómiu sa stali základnými východiskami moderného pedagogického myslenia

Ohlas a recepcia „Levany“

Po vydaní v roku 1807 sa Jean Paulova *Levana oder Erziehlehre* stretla s rozporuplným prijatím. Dielo bolo pre súčasníkov ťažko zaraditeľné – nebolo ani čisto filozofickým traktátom, ani praktickou príručkou pre učiteľov. Čitatelia 19. storočia boli zvyknutí na systematické diela ako Herbartova *Allgemeine Pädagogik* alebo Pestalozziho metodické spisy, zatiaľ čo Jean Paul ponúkal filozoficko-literárny esej plný metafor, aforizmov a poetických obrazov (Paul, 1975). Odborné kruhy prijali *Levanu* s istou rezervou. Viacerí pedagógovia jej vyčítali nedostatok metodickej presnosti. Napriek tomu dielo vzbudilo veľký záujem u vzdelanej verejnosti, ktorá v ňom videla duchovný manifest humanistickej výchovy. Jean Paul sa stal symbolom pedagogického idealistu, ktorý verí v silu duše a morálneho citu.

Nemeckí romantici (napr. Friedrich de la Motte Fouqué, Novalis) oceňovali *Levanu* pre jej poetickú a duchovnú atmosféru. V nej sa podľa nich spája výchova s estetikou a náboženským cítením, čo zodpovedalo romantickej túžbe po syntéze vedy a umenia (Schings, 1991).

Z pedagogických teoretikov reagoval najvýraznejšie Johann Friedrich Herbart, ktorý Jean Paulovu *Levanu* uznával ako literárny fenomén, no kritizoval jej nedostatok systematickosti. Herbart chcel z pedagogiky vytvoriť

vedeckú disciplínu s presne definovanými pojmami a metódami, zatiaľ čo Jean Paul zostával verný svojej predstave výchovy ako umenia a morálnej praxe (Herbart, 1806).

V jednom zo svojich prednáškových cyklov Herbart poznamenal, že „výchova nemôže stáť len na pociť“, čím narážal na Jean Paulov dôraz na cit a estetiku (Herbart, 1806, s. 33). Táto polemika medzi „vedeckou“ a „umeleckou“ pedagogikou predznamovala dlhodobé napätie v dejinách pedagogického myslenia – otázku, či má byť pedagogika empirickou vedou alebo filozoficko-etickou disciplínou. Napriek Herbartovej kritike sa ukázalo, že *Levana* mala hlboký duchovný vplyv aj na tých, ktorí s ňou nesúhlasili. Herbart sám vo svojich neskorších textoch uznal, že pedagogický vzťah nie je možné pochopiť bez morálneho cítenia – čo je základná téza, ktorú Jean Paul artikuloval ako prvý (Schings, 1991).

V druhej polovici 19. storočia sa Jean Paulovo pedagogické myslenie dostalo do úzadia. Dominovali empirické prístupy, psychológia učenia a didaktické teórie. *Levana* sa čítala skôr ako literárna kuriozita než ako seriózny pedagogický text. Napriek tomu ostala inšpiračným prameňom pre viaceré humanisticky orientované pedagogické prúdy. Friedrich Fröbel, zakladateľ materských škôl, prebral z *Levany* dôraz na hru, tvorivosť a lásku ako základné princípy výchovy. Fröbelova koncepcia „výchovy prostredníctvom činnosti“ má jasné paralely s Jean Paulovým chápaním detskej fantázie (Fröbel, 1826).

Podobne aj Wilhelm von Humboldt vnímal výchovu ako rozvoj individuálnych síl v slobode. Hoci sa priamo na Jeana Paula neodvoláva, obaja zdieľajú spoločný ideál: človeka ako tvorivého a slobodného ducha, ktorý sa rozvíja prostredníctvom kultúry.

V literárnej kritike 19. storočia sa Jean Paul stal symbolom spisovateľa výchovy (Erzieher der Seele). Goethe a Schiller síce jeho štýl nepokladali za dokonalý, ale uznávali morálny patos jeho myšlienok (Vorländer, 1923).

Zásadný obrat v recepcii nastal až v 20. storočí, keď sa v rámci reformnej pedagogiky (Reformpädagogik) objavila potreba obnoviť humanistické a tvorivé aspekty výchovy. Myslitelia ako Rudolf Steiner, Maria Montessori, Georg Kerschensteiner či Peter Petersen znovu objavili Jean Paulovu ideu, že výchova je umením lásky a tvorivosti.

Steiner, zakladateľ waldorfskej pedagogiky, priamo cituje Jean Paula ako „jedného z najjemnejších pozorovateľov detskej duše“ (Steiner, 1919, s. 21). Podobne Montessori vo svojich textoch zdôrazňuje potrebu rešpektovať individuálny rytmus dieťaťa – čo je zásada, ktorú Jean Paul formuloval už v roku 1807 ako „pedagogický takt“.

V medzivojnovom období sa o Jeana Paula zaujímali aj nemeckí existenciálni filozofi, predovšetkým Karl Jaspers a Martin Buber. Obaja v jeho chápaní vzťahu medzi učiteľom a žiakom videli predobraz dialógovej filozofie. Buberova téza „výchova je stretnutím Ja a Ty“ má svoj hlboký predobraz v Jean Paulovom presvedčení, že vychovávateľ sa musí „stať dušou druhého“ (Buber, 1947, s. 54).

Moderná humanistická pedagogika (20. – 21. storočie) opäť ocenila Jean Paulov dôraz na subjektívny rozmer výchovy. Psychológovia ako Carl Rogers, Abraham Maslow či Erich Fromm rozvíjajú myšlienky, ktoré možno spätne čítať ako pokračovanie *Levany*: človek sa rozvíja len v prostredí empatie, autenticity a dôvery.

Jean Paul by bol podľa dnešných kritérií „humanistický psychológ v literárnom odeve“ – autor, ktorý pochopil, že duša dieťaťa sa nedá modelovať, ale iba sprevádzať. Jeho pojem „výchovný takt“ predznamenal súčasný koncept reflexívneho praktika (Schön, 1983), ktorý kladie dôraz na schopnosť učiteľa reagovať tvorivo na konkrétne situácie.

V súčasných nemeckých a rakúskych pedagogických programoch sa Jean Paul opäť objavuje ako súčasť dejín pedagogiky. Moderné výskumy (Schings, Bohnenkamp, Schmid) zdôrazňujú, že *Levana* nie je len historickým dokumentom, ale aj živou filozofiou výchovy, ktorá ponúka alternatívu k technokratickým modelom vzdelávania (Bohnenkamp, 2007).

Aj v slovenskom a stredoeurópskom prostredí má Jean Paulov prístup svoj ohlas. Už v 19. storočí sa jeho myšlienky sprostredkovane šírili prostredníctvom nemeckých a českých pedagógov. Ján Amos Komenský, hoci žil o dve storočia skôr, predstavuje duchovného predchodcu Jean Paulovej „pedagogiky srdca“. Obaja zdôrazňujú, že pravé učenie musí byť spojené s láskou, radosťou a úctou k dieťaťu.

V slovenskej pedagogickej tradícii 20. storočia nachádzame podobné humanistické akcenty u Albína Bráca a Vladimíra Janka, ktorí interpretovali výchovu ako dialóg medzi osobnosťami. Ich koncepcia „výchovy pre hodnoty“ má s Jean Paulom spoločné presvedčenie, že cieľom vzdelania je rozvoj ľudskosti, nie len zručností (Janko, 1988).

Levana ostáva aj po dvoch storočiach aktuálna. V dobe, keď sa školstvo čoraz viac orientuje na výkon, merateľnosť a technológiu, Jean Paul pripomína, že výchova je predovšetkým umením formovať dušu. Jeho myšlienka, že „učiteľ je druhým rodičom duše“, nadobúda nový význam v kontexte dnešnej krízy vzťahov, empatie a hodnotového smerovania.

Moderný pedagóg čelí rovnakým dilemám ako ten z Jean Paulovho sveta: ako zladať slobodu a disciplínu, ako vychovávať bez nátlaku, ako vrátiť učeniu zmysel. *Levana* nenúti k jednoznačným odpovediam – ponúka však humanistický horizont, v ktorom má výchova zmysel ako cesta k duchovnej dospelosti a spoločnému dobru.

Ako píše Jean Paul v závere *Levany*:

„Výchova je najvyšším umením, lebo z materiálu, ktorý sa usmieva, vytvára slobodnú bytosť (Paul, 1975, s. 130).“

Záver

Jean Paulovo dielo *Levana oder Erziehlehre* (1807) predstavuje jeden z najpozoruhodnejších príspevkov k európskemu filozoficko-pedagogickému mysleniu prelomu 18. a 19. storočia. V čase, keď sa formovala vedecká

pedagogika (Herbart) a racionalistické systémy vzdelávania, Jean Paul zvolil odlišnú cestu – cestu poetickej filozofie výchovy, v ktorej sa prepája cit, humor a metafyzika človeka.

Jeho dielo nemožno chápať ako metodický návod, ale ako existenciálny apel: vychovávať znamená slúžiť ľudskosti. Jean Paul stavia do centra pozornosti dieťa ako jedinečnú duchovnú bytosť, nie ako objekt formovania. V tomto zmysle prekonáva racionalistickú tradíciu 18. storočia a predznamenáva moderný humanizmus 20. storočia.

V celom texte *Levany* sa prelína niekoľko základných ideí, ktoré tvoria jadro Jean Paulovej pedagogiky:

1. Jednota rozumu, citu a tvorivosti – človek sa rozvíja harmonicky iba vtedy, keď je rozum osvetlený citom a čin vedený predstavivosťou.
2. Individuálnosť a pedagogický takt – výchova musí rešpektovať jedinečný rytmus každého dieťaťa, pretože každý človek má vlastnú cestu k dozretiu.
3. Výchova ako umenie – Jean Paul odmieta redukciu pedagogiky na vedu či techniku; výchova je umením, ktorého nástrojom je duša.
4. Láska ako princíp výchovy – morálny a emocionálny rozmer je nenahraditeľný; výchova bez lásky je len výcvik.
5. Humanita ako cieľ – konečným cieľom výchovy je človek, ktorý si uvedomuje svoju dôstojnosť a zodpovednosť voči druhým.

Týmto spôsobom Jean Paul rozvíja humanisticko-idealistickú tradíciu nemeckej filozofie, spájajúc Herdera, Kanta a Rousseaua do osobitej syntézy. V porovnaní s nimi sa však menej sústreďuje na systém a viac na vnútorný prežitok. Preto *Levana* zostáva aj po dvoch storočiach aktuálna – nie ako teoretické dielo, ale ako živé svedectvo o dôvere v človeka. Z hľadiska dejín pedagogiky predstavuje Jean Paul prechodovú osobnosť medzi osvieteným racionalizmom a romantickým humanizmom. Jeho myslenie nesie znaky oboch smerov: kritickú reflexiu, ale aj hlbokú vieru v duchovnú podstatu človeka. Jeho koncept „výchovného taktu“ sa stal inšpiráciou pre celú tradíciu pedagogickej hermeneutiky (Dilthey, Spranger, Bollnow). Myšlienka, že učiteľ musí reagovať citlivo na konkrétnu situáciu a osobnosť žiaka, je dnes jadrom reflexívnej pedagogiky (Dilthey, 1924).

Jean Paul predbehol svoju dobu aj v chápaní výchovy ako vzťahu. Pre neho je vychovávateľ nielen nositeľ poznania, ale predovšetkým „spoluvtvorca“ duchovného rastu. Tento postoj našiel ohlas v dialógovej pedagogike 20. storočia (Buber, Nohl, Gadamer). V súčasnom svete, kde sa školstvo často redukuje na výkonové ukazovatele, testovanie a digitalizáciu, Jean Paul ponúka alternatívu založenú na ľudskej skúsenosti, empatii a tvorivosti. Jeho dôraz na duchovnú dimenziu výchovy je výzvou pre modernú spoločnosť, ktorá sa usiluje o rovnováhu medzi vedomosťami a hodnotami.

Jeho slová, že „výchova je najvyšším umením, lebo z materiálu, ktorý sa usmieva, vytvára slobodnú bytosť,“ (Paul, 1975, s. 130) môžu byť chápané

ako manifest pedagogickej etiky. Učiteľ podľa Jeana Paula nemá len prenášať informácie, ale formovať človeka v jeho plnosti – rozvíjať rozum, cit, predstavivosť a vôľu.

Jean Paul teda ponúka humanistickú filozofiu výchovy, ktorá je v dobe krízy hodnôt mimoriadne aktuálna. *Levana* pripomína, že výchova nie je len prípravou na život, ale samotným umením žiť. Pri pohľade na dejiny pedagogiky možno povedať, že Jean Paul bol „filozof srdca“. Zatiaľ čo jeho súčasníci budovali systémy, on budoval vzťahy. Namiesto definícií nám zanechal obrazy, metafory a aforizmy – no práve v nich sa skrýva hlboká múdrosť. Ak Herbart usiloval o pedagogiku ako vedu, Jean Paul usiloval o pedagogiku ako umenie života. Obe tradície sú pre modernú pedagogiku nevyhnutné – rozum aj cit, metóda aj intuícia. *Levana* nás učí, že pravá výchova musí byť syntézou oboch pólov.

Z filozoficko-pedagogického hľadiska predstavuje Jean Paul humanistického mysliteľa, človeka, ktorý verí v dobro, krásu a vzdelateľnosť ľudskej bytosti. Jeho pedagogické poslanstvo možno zhrnúť jednou vetou:

„Výchova je cesta, po ktorej človek kráča k sebe samému, sprevádzaný láskou iného (Paul, 1975, s. 127).“

Takéto chápanie výchovy nestráca platnosť ani dnes – práve naopak, je čoraz naliehavejšie.

Bibliografia

Primárne zdroje

- Buber, M. (1947). *Das dialogische Prinzip*. Zürich: Manesse, 1947.
Fröbel, F. (1826). *Die Menschengenerziehung*. Berlin: Voigtländer, 1826.
Herbart, J. F. (1806). *Allgemeine Pädagogik*. Göttingen: Dieterich, 1806.
Herder, J. G. (1784). *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Riga: Hartknoch, 1784.
Jean, P. (1975). *Levana oder Erziehlehre*. Stuttgart: Reclam, 1975.
Pestalozzi, J. H. (1801). *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt*. Zürich: Orell Füßli, 1801.
Rousseau, J.-J. (1969). *Émile ou de l'éducation*. Paris: Garnier, 1969.
Steiner, R. (1919). *Allgemeine Menschenkunde als Grundlage der Pädagogik*. Dornach: GA 293, 1919.

Sekundárne zdroje

- Bohnenkamp, A. (2007). *Jean Pauls Pädagogische Anthropologie*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2007.
Dilthey, W. (1924). *Gesammelte Schriften, Bd. 9: Pädagogik*. Leipzig: Teubner, 1924.
Janko, V. (1988). *Etická výchova a hodnoty*. Bratislava: SPN, 1988.

- Schings, H.-J. (1991). *Jean Pauls Pädagogik und der deutsche Idealismus*. München: Fink, 1991.
- Schön, D. A. (1983). *The Reflective Practitioner*. New York: Basic Books, 1983.
- Vorländer, K. (1923). *Geschichte der Philosophie*. Leipzig: Meiner, 1923.

Doc. PhDr. PaedDr. Miroslav Gejdoš, PhD.

Katedra pedagogiky a psychológie
Katolícka univerza v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
miroslav.gejdos@ku.sk

PaedDr. Dominika Pažitková, PhD.

Centrum celoživotného vzdelávania
Katolícka univerza v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
dominika.pazitkova@ku.sk